

14. Мыц А. Европейские стандарты складской логистики: мифы и реальность // Дистрибуция и логистика. – № 7–8 (114–115) – 54 с. 15. Крикавський Є В. Логістика: традиційні і нетрадиційні сфери використання / Є. В. Крикавський, Р. Патора // Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка” “Логістика”. – 2006. – № 552. – С. 62–75. Костюк О. С. Напрями розвитку вітчизняного ринку логістичних послуг в контексті аутсорсингу / Костюк О. С., Возняк Г. С., Баумвальд Н. Б. // Щорічний науково-виробничий журнал “Проектування, виробництво та експлуатація автотранспортних засобів і поїздів”. – Львів; К.: НТУ, 2012. – Вип. 20. – С. 172–178.

УДК 330.544.2

Л. О. Шкварчук

Національний університет “Львівська політехніка”

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ

© Шкварчук Л. О., 2015

Оцінено зміни споживчої поведінки населення України впродовж останніх десяти років. Доведено, що споживання є основним, найдинамічнішим елементом ВВП. Досліджено особливості зміни структури та обсягу споживання основних продуктів харчування в період загострення кризових явищ. Ідентифіковано причинно-наслідкові зв'язки зміни споживчої поведінки за різних умов розвитку економіки країни.

Ключові слова: споживча поведінка, елементи ВВП, продовольча достатність, продовольча доступність.

MODERN TRENDS IN CONSUMER BEHAVIOR OF THE POPULATION

© Shkvarchuk L. O., 2015

The changes in consumer behaviour of the population of Ukraine during the past ten years have been estimated in the article. It is proved that consumption is the major, most dynamic element of GDP. The features of changes in the structure and volume of consumption of basic foodstuffs in the period of aggravation of the crisis investigated. The causal relation of changes in consumer behaviour at different conditions of economic development of the country identified.

Key words: consumer behaviour, GDP components, food sufficiency, and food availability.

Постановка проблеми. Детермінантами розвитку економіки держави є набір чинників, які здатні цілеспрямовано впливати на виробництво товарів та послуг, визначаючи його структуру та обсяг. Сукупність таких чинників формує систему ринкових регуляторів економіки, одним із основних з яких є споживча поведінка. Споживча поведінка є основою ринкової парадигми економіки і запорукою економічного зростання, незалежно від моделі, яку пропонують уряди. З огляду на вищенаведене, ідентифікація споживчої поведінки має визначальне значення і на макрорівні для оцінювання шляхів зростання ВВП, і на макрорівні для успішної реалізації маркетингової стратегії підприємства. Тому дослідження особливостей формування та реалізації поведінки споживачів є назрілою проблемою сучасної економічної теорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні дослідження проблем оцінювання та прогнозування споживчої поведінки проводяться, переважно, у двох напрямках. Перший стосується дослідження зазначеної проблематики з маркетингової позиції окремого підприємства або ринку [1]. При цьому об'єктом наукового розгляду виступають об'єктивні характеристики споживачів (вік, стать, доходи тощо), які є визначальними для просування товару на ринок. Базисом досліджень, які доцільно зарахувати до другого напрямку, є економічна соціологія. Такі наукові роботи пов'язують поведінку споживачів та їхній соціальний статус [2]. Предметом розгляду виступають суб'єктивні характеристики споживачів, пов'язані із психологією споживчої поведінки, мотивацією споживання, а також з визначенням соціально-психологічних чинників, що впливають на формування та реалізацію споживчої поведінки [3]. Доволі часто сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені проводять дослідження у перехресних напрямках, розглядаючи усю сукупність характеристик як єдину композиційну ознаку стану попиту на ринку. Проте макроекономічна інтерпретація відповідних оцінок є недостатньою. Наслідком такого стану справ є вторинність характеристик споживчої поведінки під час розроблення державних програм та стратегій економічного розвитку, що призводить до низької ефективності їх виконання.

Формулювання цілі статті. Метою статті є оцінювання та інтерпретування макроекономічних характеристик споживчої поведінки населення України.

Виклад основного матеріалу. Стимулами та мотивами поведінки споживачів є психологічні та соціальні чинники, ідентифікація яких належить до кола інтересів значної кількості поведінкових наук. Завданням економічного оцінювання споживчої поведінки є визначення кількісних проявів відповідних психологічних, політичних та соціально-економічних стимулів, які відображаються у обсягах використання основних груп товарів, і через які особа ідентифікує себе як економічний суб'єкт.

Важливість дослідження особливостей споживчої поведінки доводиться тим фактом, що у структурі ВВП України споживання є основним елементом, на який припадає найбільша частка усіх витрат, понесених за відповідний рік суб'єктами економіки. Відповідно до даних, наведених у табл. 1, частка кінцевих споживчих витрат домогосподарств у структурі ВВП за останні десять років істотно зростає: із 52,27 % у 2004 р. до 72,70 % у 2013 р. Результати розрахунків усіх макроекономічних показників України у 2014 р. – I півріччі 2015 р. здійснювались за корегованими даними без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, тому зменшення частки споживчих витрат домогосподарств у ВВП у цей період не можна трактувати однозначно як суто економічне явище.

Споживання є одним із найдинамічніших елементів ВВП: темп його зміни завжди є більшим, ніж темп зміни ВВП. При цьому необхідно відзначити, що у кризовий 2009 р. темп падіння споживання майже збігався із темпом падіння ВВП ((-14,9 %) та (-14,8 %) відповідно), проте у 2014 р. темп падіння споживання був на 89,04 % більшим від темпу падіння ВВП ((-27,6 %) та (-14,6 %) відповідно). Така тенденція збереглась й у I півріччі 2015 р., що свідчить про поглиблення економічної кризи, яка зачепила найстабільніший елемент ВВП.

Теоретико-прикладні засади економічного оцінювання споживчої поведінки доцільно здійснювати за окремими товарними групами. Продовольчі товари належать до групи основної споживчої переваги, оскільки забезпечують фізичну життєздатність особи. До того ж обсяг та якість споживання продовольчих товарів характеризують продовольчу безпеку країни, яка є складовим елементом загальної економічної безпеки держави. Крім того, важливим є здійснення спостереження за доволі тривалим періодом часу. З цією метою нами обрано інтервал 2004–2014 рр. Це дасть можливість врахувати зміни споживання залежно від політичних та економічних (фінансових) потрясінь.

Дані про загальні обсяги споживання населенням України основних продуктів харчування впродовж окресленого часового інтервалу наведено у табл. 2.

Таблиця 1

Кінцеві споживчі витрати домогосподарств у фактичних цінах у 2004–2014 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Споживання, млн грн	Зміна дефлятора споживання, %	Частка споживання у ВВП, %	Зміна обсягу ВВП, %	Зміна споживання
2004	345 113	180 399	9,2	52,27	12,1	13,0
2005	441 452	252 624	16,6	57,23	3,0	20,1
2006	544 153	319 383	9,1	58,69	7,4	15,9
2007	720 731	423 174	13,0	58,72	7,6	17,2
2008	948 056	582 482	21,7	61,44	2,3	13,1
2009	913 345	581 733	17,3	63,69	-14,8	-14,9
2010	1 082 569	686 082	10,1	63,38	4,1	7,1
2011	1 302 079	865 860	9,1	66,50	5,2	15,7
2012	1 411 238	962 627	1,9	68,21	0,3	9,1
2013	1 454 931	1 057 781	1,9	72,70	0,0	7,8
2014	1 566 728	1 107 819	17,1	70,71	-14,6	-27,6
I півр. 2015 р.	817 152	571 014	56,3	69,88	-6,8	-9,6

* Складено за даними Держстату [4]

Таблиця 2

Споживання основних продуктів харчування
у 2004–2014 рр., кг(л, шт.)/душу населення у рік

Групи продуктів харчування	Норма споживання	Роки										
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. М'ясо і м'ясопродукти	85	48	52,8	56,4	61,2	61,2	57,6	61,2	61,2	60,0	61,2	58,8
2. Молоко та молокопродукти	477	242,4	260,4	267,6	265,2	271,2	237,6	230,4	229,2	235,2	243,6	243,6
3. Яйця, шт.	365	216	252	228	240	240	240	240	240	240	240	240
4. Риба і рибопродукти	14,2	19,2	21,6	22,8	22,8	25,2	21,6	21,6	20,4	20,4	21,6	19,2
5. Цукор	36,5	43,2	43,2	38,4	38,4	40,8	38,4	36,0	38,4	37,2	36,0	36,0
6. Олія і маргарин	10,6	22,8	22,8	20,4	20,4	21,6	22,8	21,6	21,6	21,6	20,4	20,4
7. Картопля	82	121,2	115,2	104,4	99,6	100,8	96,0	92,4	94,8	93,6	85,2	82,8
8. Овочі та баштанні	164	136,8	146,4	148,8	147,6	156	164,4	158,4	163,2	165,6	162,0	152,4
9. Хлібопродукти	109	124,8	123,6	117,6	115,2	115,2	111,6	111,6	110,4	109,2	108,0	108,0

* Складено за даними Держстату [5]

Відповідно до наведених у табл. 2 даних, у 2014 р. споживання продуктів харчування зменшилось за чотирма товарними групами (товари групи 1, 4, 7 та 8), а за рештою – залишилось незмінним порівняно із попереднім роком. У загальному таку тенденцію можемо характеризувати як негативну. Для конкретизації висновків доцільно якісно проаналізувати споживання продуктів харчування з використанням показників продовольчої достатності та продовольчої доступності. Адже загальні показники обсягу споживання відповідних продуктів харчування не дають відповіді на питання про те, на скільки таке споживання є раціональним та як воно впливає на матеріальну ідентифікацію особи?

У своїх попередніх дослідженнях (2010 р.) ми доводили, що індикатори продовольчої доступності та продовольчої достатності є факторами першого рівня забезпечення продовольчої безпеки [6]. Тому їх оцінювання є важливим елементом формування системи суджень щодо об'єктивності розвитку економіки країни в контексті забезпечення добробуту населення.

Достатність продовольчого споживання ($K_{\text{достатн}}$) – відношення фактичного рівня споживання основних харчових продуктів на одну особу ($C_{\text{факт}}$) до науково обґрунтованих (медично рекомендованих) норм здорового харчування ($H_{\text{харч}}$):

$$K_{\text{достатн}} = \frac{C_{\text{факт}}}{H_{\text{харч}}} \times 100 \% .$$

Доступність продовольчого споживання ($K_{\text{доступн}}$) – відношення вартості річного набору харчових продуктів на одну особу ($B_{\text{рн}}$), що відповідає науково обґрунтованим нормам здорового харчування, до річного розміру доходу на одну особу ($D_{\text{р}}$):

$$K_{\text{доступн}} = \frac{B_{\text{рн}}}{D_{\text{р}}} \times 100 \% .$$

Результати розрахунку коефіцієнта достатності продовольчого споживання наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Достатність продовольчого споживання за основними групами продуктів харчування у 2004–2014 рр, %

Групи продуктів харчування	Роки											Варіація v, %
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
М'ясо і м'ясо-продукти	56,5	62,1	66,4	72,0	72,0	67,8	72,0	72,0	70,6	72,0	69,2	22,65
Молоко та молокопродукти	50,8	54,6	56,1	55,6	56,9	49,8	48,3	48,1	49,3	51,1	51,1	16,93
Яйця, шт.	59,2	69,0	62,5	65,8	65,8	65,8	65,8	65,8	65,8	65,8	65,8	15,03
Риба і рибопродукти	135,2	152,1	160,6	160,6	177,5	152,1	152,1	143,7	143,7	152,1	135,2	27,95
Цукор	118,4	118,4	105,2	105,2	111,8	105,2	98,6	105,2	101,9	98,6	98,6	18,66
Олія рослинна і маргарин	215,1	215,1	192,5	192,5	203,8	215,1	203,8	203,8	203,8	192,5	192,5	11,14
Картопля	147,8	140,5	127,3	121,5	122,9	117,1	112,7	115,6	114,1	103,9	100,6	39,21
Овочі та баштанні	83,4	89,3	90,7	90,0	95,1	100,2	96,6	99,5	101,0	98,8	92,9	18,66
Хлібопродукти	114,5	113,4	107,9	105,6	105,6	102,4	102,4	101,3	100,2	99,1	99,1	14,71
СЕРЕДНЕ	109,0	112,7	107,7	107,6	112,4	108,4	105,8	106,1	105,6	103,8	100,6	20,55

* Розрахував автор за даними Держстату

З розрахунків бачимо, що загалом за аналізований період структура споживання населення основних продуктів харчування істотно не змінилась. У раціоні переважають продукти низької енергетичної цінності: олія рослинна, маргарин та картопля. Виняток становлять лише риба та рибопродукти, споживання яких є вищим від науково обґрунтованих (медично рекомендованих) норм здорового харчування. Така ситуація обумовлена, швидше, застарілістю методики формування норм харчування, ніж реальним станом справ, адже за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я населення України споживає морепродуктів у рази менше, ніж у розвинутих країнах світу.

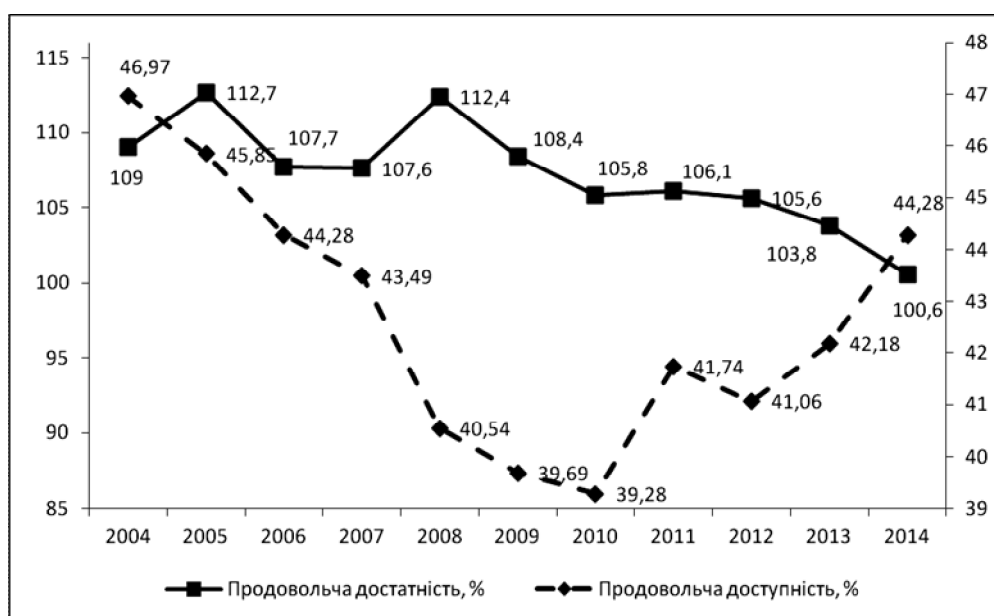
У 2013–2014 рр. спостерігалось скорочення споживання продуктів з низькою енергетичною цінністю Проте відбулося воно одночасно зі зменшенням споживання й продуктів “високої цінності” – м'яса, молока, овочів, фруктів та баштанних.

Загалом можна констатувати зміну споживчої поведінки на продовольчому ринку в умовах кризи 2014–2015 рр. У попередніх роботах (2013 р.) з'ясовано, що в умовах фінансової кризи 2008–2009 рр. населення раціоналізувало споживання, відмовившись від низькоенергетичних продуктів на користь високоцінних [7]. За нинішньої кризи відбувається загальне скорочення обсягів споживання усіх продуктів без особливої ідентифікації їх цінності. У 2014 р. середній коефіцієнт достатності продовольчого споживання був найнижчий за усі 11 років аналізу (табл. 3).

Розраховані коефіцієнти варіації (див. табл. 3) засвідчили, що за період 2004–2014 рр. найбільшою мірою змінювалось споживання картоплі ($v = 39,21\%$), риби та рибопродуктів ($v = 27,95\%$) та мяса і м'ясопродуктів ($v = 22,65\%$). Це дає підстави визначити споживання зазначених продуктів найбільш ситуативним: за зміни рівня доходів, цін або інших факторів населення найшвидше змінює споживання саме цих продуктів харчування.

Найменше коливання обсягів споживання характерне для олії ($v = 11,14\%$) та хлібопродуктів ($v = 14,71\%$). Отже, продукти низької енергетичної цінності є стабільними складовими споживчого кошика, що засвідчує низький рівень добробуту населення України.

Зв'язок рівня доходів та структури споживання можна оцінити за коефіцієнтом продовольчої доступності. Динаміка коефіцієнтів продовольчої достатності (середнє значення) та продовольчої доступності наведена на рисунку.

Динаміка середнього значення коефіцієнта достатності продовольчого споживання

Період 2004–2014 рр. можна поділити на два етапи відповідно до напрямку зміни коефіцієнта продовольчої доступності: I етап – 2004–2010 рр. – період постійного зниження зазначеного коефіцієнта; II етап – 2011–2014 рр. – період зростання коефіцієнта продовольчої доступності. Зростання коефіцієнта доступності з одночасним зниженням коефіцієнта продовольчої достатності загалом свідчить про зниження добробуту населення. За таких умов споживчу поведінку можна характеризувати як депресивну. Підтверджують цей висновок й дані, наведені у табл. 4. Згідно із ними частка витрат, які спрямовує населення на споживання продуктів харчування у 2014 р., зросла, досягнувши значення 51,9 %, що є найвищим, починаючи з 2008 р. У абсолютному значенні таке співвідношення витрат характерне для населення, що належить до бідних країн світу.

На вибір раціональної споживчої поведінки накладає свої обмеження також загальне зниження фінансової спроможності населення. Так, відповідно до даних, наведених у табл. 4, темпи приросту заощаджень у всіх формах у 2014–2015 рр. знизились. Зокрема грошові вклади та за-

ощадження населення у цінних паперах у 2014 р. зменшились на 18,4 млрд грн, а за підсумками II кв. 2015 р. – ще на 42,7 млрд грн. Заощадження у іноземній валюті у II кв. 2015 р. зменшились на 12,4 млрд грн, а нагромадження нефінансових активів – на 5,4 млрд грн. Заощадження населення є потужним внутрішнім фінансовим джерелом розвитку економіки, тому їх скорочення обмежує внутрішній потенціал зростання економіки країни. Загалом за II квартал. 2015 р. внутрішні заощадження населення України знизилось на 60,5 млрд грн., що посилює депресивні тенденції в економіці.

Таблиця 4

Динаміка основних елементів доходів та витрат населення України у 2002–2014 рр.

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	II кв. 2015
Доходи, всього, млрд.грн.	274,2	381,4	472,0	623,2	845,6	894,2	1101,1	1266,7	1457,8	1548,7	1531,0	406,9
Витрати на придбання товарів, млрд. грн.	221,7	306,8	385,7	509,5	695,6	709,0	838,2	1030,6	1194,8	1304,0	1305,0	362,9
З них на прод. товари: – у % до сукупних витрат	128,8 58,1	174,8 57,0	209,0 54,2	271,1 53,2	347,3 50,4	356,3 50,0	432,5 51,6	528,7 51,3	598,6 50,1	653,3 50,1	677,3 51,9	103,8 28,6
Нагромадження нефінансових активів, млрд грн	3,3	4,4	7,2	9,9	29,5	10,5	19,6	-1,2	-2,9	5,4	13,1	-5,4
Приріст грошових вкладів, млрд грн	20,5	53,3	54,9	94,5	91,2	2,58	81,0	43,6	71,7	104,7	-18,4	-42,7
Заощадження в іноземній валюті, млрд грн	13,3	7,2	17,9	19,9	32,6	75,8	44,4	75,9	63,6	2,2	5,2	-12,4

*Склав автор за даними Держстату [5]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене оцінювання особливостей споживчої поведінки населення України дало можливість охарактеризувати її як депресивну. Формуючи основну частину ВВП країни, абсолютна сума кінцевих споживчих витрат домогосподарств у період нинішнього загострення кризових явищ істотно скоротилася. Це дає підстави стверджувати, що в Україні сформувалась особлива модель структурування ВВП, в якій домігантою є частка споживчих витрат у різних формах, за якої практично не формується потенціал зростання економіки і не створюється економічне підґрунтя для реформ.

Зростання витрат на задоволення основних продовольчих потреб свідчить про поступову ірраціоналізацію споживання. До основних факторів, які зумовлюють таку поведінку, доцільно зарахувати зниження доступності продовольства. Посилюються депресивні настрої обмеженістю умов формування заощаджень, як у частині нагромадження і нефінансових, й фінансових активів.

Враховуючи усе зазначене, можна стверджувати, що формування передумов економічного зростання в країні передусім повинне ґрунтуватися на стимулюванні купівельної спроможності населення. Така державна політика виходу з кризи продемонструвала свою ефективність та потужний мультиплікативний ефект у багатьох країнах з ринковою економікою.

1. Кушнір Т. М. Маркетингові аспекти споживчої поведінки соціальних класів [Електронний ресурс] / Т. М. Кушнір, Н. М. Харченко-Кушнір // *Ефективна економіка*. – 2011. – № 12. Режим доступу:] http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efek_2011_12_8.pdf. 2. Байдак Т. М. Мотиви споживчої поведінки: соціологічний аналіз ринку туристичних послуг / Т. М. Байдак, В. О. Болотова // *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. – 2013. – Т. 14, Вип. 276. – С. 90–95. 3. Овчар О. В. Соціально-психологічні чинники споживчої поведінки / О. В. Овчар // *Наука і освіта*. – 2014. – № 9. – С. 159–163. 4. Національні рахунки: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 5. Доходи та витрати населення України: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 6. Шкварчук Л. О. Механізм регулювання цін на продовольчому ринку : монограф. / Л. О. Шкварчук. – Львів: ІРД НАН України. – С. 37. 7. Шкварчук Л. О. Особливості споживчих очікувань на продовольчому ринку в посткризовий період / Л. О. Шкварчук // *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. Серія: *Логістика*. – 2013. – № 749. – С. 323–327.